

Az új munkásosztály

Magyarországon a mezőgazdasági népesség jelentős csökkenésével nem tartott lépést a városfejlődés, következésképpen Magyarország (feltételezésünk szerint más kelet-európai országokhoz hasonlóan) alulurbanizált országgá vált. Az elmúlt húsz évben a városi ipari munkahelyek száma gyorsabban nőtt, mint a városok lakossága. A városi ipar egyre nagyobb ütemben vonzotta a kollektivizálódás révén felszabaduló mezőgazdasági munkaerőt, ám a városok nem tudtak lakást adni annak a tömegnek, amely az iparban keresett munkalehetőséget. Ennek eredményeként egyre emelkedett és még ma is nő azoknak a száma, akik a falvakban laknak, de minden nap a városba utaznak dolgozni: az ingázók 1960-ban 600 ezren voltak, 1970-ben már egymillióan. Az alulurbanizáltság

Részlet, rövidítve.

A Revue française de Sociologie XVII. évfolyamában Gestion régionale et classe sociale: le cas de l'Europe de l'Est címen megjelent tanulmány fordításából.

SZELÉNYI Iván (1938) — szociológus. 1974-ig a Szociológia című folyóirat szerkesztője. Konrád Györggyel közösen írott, Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz című könyvének kéziratát a rendőrség 1974-ben elkobozta. 1975-ben emigrál. Jelenleg az Adelaide-i (Ausztrália) Flinders University professzora.

fogalmával azt jelöljük, hogy a városi fejlődés elmaradt az extenzív iparfejlesztés üteméhez, a városi ipar munkáslétszámának növekedéséhez képest.

A városfejlődés elmaradása nemcsak a « városi lakosság » és az « ipari munkaerő » számának eltérő alakulását jelenti, hanem társadalmi kiválasztódási folyamatot is tükröz. Az extenzív iparosodás korszakának legnagyobb szerkezeti változása az volt, hogy a korábban alulfoglalkoztatott mezőgazdasági népességből új munkásosztály jött létre. És ez a munkásosztály a városfejlődést késleltető gazdasági tényezők hatására kívül rekedt a városokon, falusi osztály maradt. Magyarországon például az 1970-es népszámlálás adatai szerint az ipari munkásoknak körülbelül a fele olyan vidéki településeken lakott, amelyek eredetileg tisztán mezőgazdasági jellegűek voltak; és ennek az 50 %-nak a legnagyobb része napi ingázó volt. Ehhez hasonló adatokat hozhatnánk más kelet-európai országokból is.

A városok elsősorban az aránylag magasan képzett lakosságot fogadják be, a fehérgallérosokat, és mindenekelőtt a műszakiakat, vagyis elsősorban azokat, akik osztályhelyzetük megváltozásának folyamányaképpen változtatják meg lakóhelyüket. Következésképpen az utolsó évtizedekben a kelet-európai városok a korábbinál « fehérgallérosabb » jelleget öltöttek, a lakosság — hogy az amerikai szociológia szóhasználatával éljünk — « középosztályszerűbb », ellentétben a falvakkal, amelyek viszont elvesztették paraszti jelegüket és « proletárabbá » váltak. Város és vidék különbsége egyre kevésbé esik egybe ipar és mezőgazdaság különbségével, egyre inkább fejez ki osztálykülönbséget; hogy valaki milyen helyet foglal el a város-falu kontínuum mentén, az szorosan összefügg képzettségének szintjével. Ezt támasztja alá a munkásosztály belső rétegződése is: a szakképzetlen munkásoknak sokkal nagyobb hányada él vidéken, mint a magasan képzett munkásoké, és a legkisebb és legféltreesebb falvakban a munkásosztály legalsó rétegei szembeszökően nagy arányban vannak képviselve országos arányukhoz képest.

Az új munkásosztálynak a falu nem pusztán lakóhelye;

ez a társadalmi osztály fontos gazdasági funkciót tölt be a faluban. Ha nem volna jelen a vidéken, akkor a szocialista újratermelési folyamat lehetetlenné válna.

A falvakban lakó ipari munkások túlnyomó többsége valamilyen módon részt vesz a mezőgazdasági termelésben. Sokuk családjának valamelyik tagja, a feleség, a lány, az apa vagy az anyós tsz-tag, s ezzel jogot szerez a háztájira; vagy ha a családban nincs tsz-tag, akkor a háztájijhoz hasonló nagyságú, körülbelül negyedfél hektárnyi kert van a tulajdonukban.

E falusi lakosok nagy része családi alapon műveli meg a földet, s noha a terület kicsiny, a művelés elég intenzív ahhoz, hogy fedezze a család élelmiszerszükségletét, sőt sokszor még piacra is jut belőle. A mezőgazdaság szocialista szektora szimbiózisban él a háztájival. A családi gazdaságok adják a mezőgazdasági termelés értékének körülbelül egyharmadát, pedig a megművelt földterületnek alig egytizedét veszik igénybe. A háztáji látja el élelmiszerrel a vidéki lakosság többségét. A nagybirtok és a törpegazdaság együttélése, a munka bürokratikus és családi megszervezésének ez a kettőssége hagyományos jelenség Kelet-Európában. A Junker-típusú nagybirtokon azért volt lehetséges az árutermelés, mert a parasztok létfenntartását a családi telkek biztosították, s mert a családi parcellákért cserébe a parasztokat rá lehetett kényszeríteni arra, hogy igen alacsony ellenszolgáltatásért dolgozzanak a nagybirtokon. Ebből a szempontból a kolhozrendszer szervesen gyökerezik a kelet-európai agrárstruktúrában.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel foglalkozó újabb kutatások eredményei (elsősorban Juhász Pál munkáit emeljük ki) a szervezeti környezet és az eljárások meglepően nagy folytonosságáról tanúskodnak, mind a családi telkek elosztásában, mind a háztáji gazdaságok termelésében. A munkaszervezés hierarchiája — legalábbis Magyarországon, — feltűnően változatlan formában követi a feudális nagybirtok modelljét. A hierarchia lépcsőfokait egyszerűen átkeresztelték. A munkás, meglehet, nem is tulajdonít különösebb jelentőséget annak, hogy munkacsoportját ma brigádnak nevezik, hiszen ugyanolyan

munkafeladatokat lát el, ugyanúgy működik együtt társai
val, ugyanúgy kap utasításokat vezetőitől, mint régen.
És ami bizonyára fontosabb, a családok létfenntartásában
továbbra is döntő jelentőségű törpebirtok termelése
majdnem teljesen hagyományos módon van szabályozva.
Mindenekelőtt a családi parcella nagysága szinte hihet-
etlen módon változatlan, évszázadok óta; a nagybirtok
sohasem engedélyezett negyed hektárnál sokkal nagyobb
jobbágytelket, és pedig ugyanazon okból, amiért a tsz-ek
sem: szükségük van a paraszti munkaerőre; és ezért nem
engedhetik meg, hogy a paraszt túl sok időt töltsön el
a családi telken. De vannak más évszázados szabályok is.
A családi gazdaságok nem tarthattak és ma sem tarthat-
nak lovat, s ez szabály, túl azon, hogy szimbolikus —
csak az urat illeti meg a lovaglás joga — gazdasági
érdeket is kifejez: a parasztgazdaság sokkal könnyebben
termelhet piacra, ha lóval rendelkezik.

De minden szerkezeti folyamatosság ellenére is, a
kollektív gazdaság legalább egy nagy változást hozott:
a nagybirtokok mezőgazdasági dolgozóinak tömegeit sza-
badította fel, s bocsátotta az extenzív iparosítás rendelkez-
zésére. A kelet-európai mezőgazdaság fejlődését az jel-
lemzi, hogy kevesebb munkaerőt igényel, mint korábban,
de változatlanul függ a családi gazdaságok termelésétől.
Így az új munkásosztály tagjairól nemcsak az mondható
el, hogy — az infrastruktúra fejlődésének elmaradása és
általában az alulurbanizáltság miatt — vidéken laknak,
hanem az is, hogy « félállásban » kisvállalkozók és mező-
gazdasági munkások. Sok tekintetben két világban élnek:
vidéken laknak, de a városban dolgoznak; az iparban
foglalkoztatják őket, de létfontosságú szerepet játszanak
a mezőgazdasági termelésben; munkaerejüket törvényben
rögzített és az általuk megtermelt többlettel nem arányos
áron adják el a bürokratikus gazdasági szervezeteknek,
de a családi gazdaságban végzett munkájuk termékeit a
piac által szabályozott árakon értékesítik.

Kelet-Európában a munkásosztály valódi hatalma az
új munkásnak ehhez az átmeneti típusához kötődik: a
munkásoknak addig van valami ellenhatalmuk, amíg nem
függnek teljes mértékben a redisztributív gazdaság intéz-

ményeitől¹. A közvetlen termelőknek közvetlen érdekük, hogy megtartsák átmeneti jellegüket: amíg részben rendelkeznek munkaerejükkel, addig alku tárgya lehet a munkaerő ára, befolyásolhatják a többlettermék elosztását, « egyezséget köthetnek » a redisztributív hatalommal. Noha törvény kötelezi őket arra, hogy eladják munkaerejüket, addig, amíg a gazdaság bürokratizált szektorától független jövedelemforrással is rendelkeznek, megtehetik, hogy kevesebbet dolgozzanak a bürokratikus munkaszervezetek keretében, s így közvetve elérhetik, hogy a kisajátított értéktöbblet ne legyen túlságosan nagy, hogy a kisajátított értéktöbblet ne legyen túlságosan nagy. A « munkás-paraszt » lakosságnak a háztájiból eredő jövedelme (friss adatok szerint a falusi családok jövedelmének körülbelül a felét teszi ki) nem egyéb, mint a bürokratikus megállapított bért kiegészítő, alternatív jövedelemforrás, és az ipari proletariátus « spontán osztályharcának » sikere nagymértékben attól függ, hogy mennyire lesz képes más alternatívákat találni.

A munkásosztály harca a redisztributív hatalommal szemben kétségkívül elemi színvonalú. Semmi esetre sem « tudatos osztályharc », s a hivatalos ideológia « kispolgári » anyagiasságnak bélyegzi. Még meg is oszthatja a munkásokat: szembeállíthatja a városi proletariátust az új vidéki munkásokkal; az előbbieket ugyanis irigylésre méltónak találhatják az utóbbiak kiegészítő jövedelemforrásait. Ám a belső konfliktus ellenére is világos, hogy a közvetlen termelőknek van közös érdekük. Az, hogy legalább minimális mértékben függetlenek legyenek a bürokratikus munkaszervezettől. Biztosítaniuk kell a tárgyalás jogát; ki kell harcolniuk, hogy alku tárgya legyen a kisajátított értéktöbblet nagysága, és hosszú távon redisztribúciója is. Ezen az általános alapon az új munkások érdekszövetségben vannak a hagyományos városi munkásosztállyal, ha vannak is rövidtávú érdekellentéteik.

¹ A « redisztributív » szóval a szerző a hivatalosan « szocialistának » nevezett szektort, azaz az állam által igazgatott intézményeket jelöli. — *A szerk.*